

ESTUDIS

SOBRE L'ELECCIÓ DEL RECTOR A LA UNIVERSITAT MEDIEVAL: EL CAS DE L'ESTUDI GENERAL DE LLEIDA*

Juan Pemán Gavín

Sumari

- I. Preliminar.
- II. L'elecció del Rector segons els estatuts de l'antiga Universitat de Lleida. La previsió d'un torn rotatori entre els estudiants procedents de les diferents «nacions».
- III. Les característiques que revela aquesta regulació normativa: els trets de l'Estudi General de Lleida en el seu projecte fundacional.
 - A) La Universitat com a corporació.
 - B) El caràcter obert a tothom del nou Estudi.
 - C) La seva vertebració interna prenent com a base les diferents «nacions» que hi són presents.
 - D) Les cauteles adoptades per evitar una orientació localista de la institució.
 - E) La seva vinculació a la Corona d'Aragó.
 - F) La primacia dels estudis jurídics.
- IV. La vinculació dels estatuts ilerrencs als models universitaris de l'època, i, en particular, al patró subministrat per la Universitat de Bolonya.
 - A) La Universitat medieval com a corporació.
 - B) La vocació internacionalista d'aquesta i la seva organització interna en «nacions».
 - C) Els poders del rector.
 - D) Els privilegis atorgats a la Universitat.
- V. L'aplicació del torn rotatori per a l'elecció previst en els estatuts en la història de l'antiga Universitat de Lleida (1300-1717). La implantació d'un torn entre catalans, aragonesos i valencians i la seva llarga permanència.
- VI. Final.

«*La Universitat medieval*» és una creació d'Occident i, en primer lloc, del món llatí. És oberta a tothom en una Europa sense fronteres. Com en l'actualitat, compleix tres funcions: investigació, ensenyament i servei als altres. Reuneix en una comunitat els professors, guardians del saber i agents del seu progrés, i els estudiants, professors en potència i encarregats de prendre el relleu algun dia, tots associats d'una manera o d'altra al seu funcionament, ja que l'*studium* és el bé de tothom. [...] Des de la vora de l'Atlàntic a les planes del món eslau, els seus membres han viscut a l'uníson, han multiplicat contactes i intercanvis i han reforçat la unitat de la cultura europea. [...] Malgrat els canvis deguts als contingents de la història, la Universitat medieval va establir arrels profundes a la terra d'Occident; després, les seves branques s'han multiplicat i diversificat fins al punt de cobrir tot el món.» (Jacques Paquet, *Aspects de l'université médiévale*, en el vol. de la col. dirigida per Josef Usewijn i Jacques Paquet, *The Universities in the late middle ages*, Leuven University Press, Lovaina, 1978, pàg. 24-25.)

I

Hi ha ocasions en què la consideració de la història ofereix dades que ens sorprenen i ens omplen d'admiració, que enriqueixen la nostra visió del present —tan

* Treball elaborat com a comunicació per a les Jornades sobre Dret i Argumentació Històrica fetes a la Facultat de Dret de Lleida el 1994. En el text exposar en aquella ocasió, hi afegeixo ara algunes notes i referències bibliogràfiques addicionals. Agraïxo les valuoses observacions formulades sobre la versió inicial del treball per part dels professors Lorenzo Martín-Retortillo, Antonio García y José Me Lahoz Finestres. També, la resolució d'alguns dubtes de comprensió en la lectura dels Estatuts de l'antiga Universitat de Lleida per part de Matías López, professor titular de llatí.

excessivament *plana* en moltes ocasions — proporcionant perspectives que ens permeten situar les coses en el temps i ens fan descobrir que el que moltes vegades ens sembla novedós i modern és en realitat molt vell.

Això és justament el que em va succeir a mi no fa gaire quan, d'una manera una mica casual — tenia l'atenció posada en temes molt distants del que motiva les notes presents —, vaig topar amb la referència al sistema d'elecció del Rector a l'antiga Universitat o Estudi General de Lleida, segons els Estatuts d'aquesta institució, que van ser aprovats l'any 1300.

Els Estatuts esmentats van ser elaborats i aprovats d'una manera gairebé simultània a la creació de la Universitat mateixa, ja que si els documents en virtut dels quals es va crear la Universitat van ser signats pel Rei Jaume II d'Aragó amb data 1 i 2 de setembre de 1300 (són respectivament la designació de la ciutat de Lleida com a seu universitària¹ i la Carta d'«ordinacions i immunitats» del nou Estudi General),² els Estatuts van ser publicats pel primer Rector electe, Pedro de Cabrera, després d'haver estat elegit el 28 de setembre del mateix any 1300.³ El text mateix dels Estatuts —encapçalats amb el rètol de *Liber constitutionum et statutorum generalis llerdensis*— deixa constància de la intervenció en l'elaboració d'aquests de Pedro de Valls, Rector de l'església de Tamarit, i del jurista ilerdec Bernat Bonet, la contribució del qual s'hi destaca d'una manera especial.⁴

1. El títol d'aquest document és *Designatio civitatis llerdae pro studio generali totius regni Aragonum eligendo*. Signat a Saragossa per Jaume II com a Rei d'Aragó, València i Múrcia i comte de Barcelona, es dirigeix als paers, prohoms i veïns de Lleida. Amb anterioritat, el papa Bonifaci VIII havia dictat, a petició del mateix Rei Jaume II, una butlla en virtut de la qual se l'autoritzava a establir una Universitat als seus regnes.

2. El seu títol és *Carta ordinationis et immunitatis studii generalis llerdensis*. Signada també pel Rei Jaume II, es dirigeix a «tots els doctors, mestres i escolars de qualsevol ciència, presents i futurs de l'Estudi ilerdec».

3. Així ho afirma Jaume Villanueva en el seu llibre *Viage literario por las Iglesias de España*, tom XVI, *Viage a Lérida*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, pàg. 32-33. El text dels Estatuts es troba publicat en aquest llibre (a les pàg. 207-234, com un dels seus apèndixs). Segons indica J. Villanueva, va trobar el text dels Estatuts a l'arxiu eclesiàstic de Lleida, arxiu que «potser serà l'únic que ens conservi aquest preuat document de la literatura i usos nacionals».

En el mateix volum es poden trobar també els altres documents esmentats — designació de la ciutat de Lleida i Carta d'ordinacions i immunitats —, així com un quart document pel qual es prohibia l'establiment de centres universitaris en qualsevol altre lloc de la Corona d'Aragó (*Prohibitio de erectione scholarum in terris Aragonum alibi praeter quam in llerda*), signat pel Rei el dia 5 del mateix mes de setembre de 1300. Aquests quatre textos constitueixen el conjunt de documents fundacionals de l'Estudi General de Lleida.

L'afirmació de Villanueva que el primer Rector de l'Estudi ilerdec va ser elegit el 28 de setembre de 1300 no concorda amb la dada que ofereix Buenaventura Delgado (*El Cartulario del Colegio universitario de Santa María de Lérida (1376-1564)*, Departament d'Història de l'Educació, Universitat de Barcelona, 1982, pàg. 29), segons el qual el segon Rector havia estat elegit ja l'1 de febrer de 1300. Per a aquest autor, és segur que l'Estudi General de Lleida funcionava ja abans de l'any 1300 —subratlla respecte a això que la butlla d'autorització del papa Bonifaci VIII és de l'1 d'abril de 1297—, i que la carta de fundació signada per Jaume II el setembre de 1300 va ratificar, almenys en part, una organització de l'Estudi ja existent. Tanmateix, C. M. Ajo y Sainz de Zúñiga (*Historia de las Universidades Hispánicas*, 1, *Medievo y Renacimiento universitario*, Madrid, 1957, pàg. 213) situa la butlla papal l'1 d'abril de l'any 1300. Hi ha, per tant, com es pot veure, alguna incertesa sobre el moment precís en què l'Estudi ilerdec va iniciar el seu camí.

4. D'ell afirma Villanueva que va ser «*el alma que gobernó y llevó a debido fin este gran proyecto*» (*Viage literario*, pàg. 33).

II

Un dels primers temes que els Estatuts aborden és precisament el de l'elecció del Rector (*De electione Rectoris*), dedicant-hi una detallada regulació que desenvolupa les previsions que sobre el cas havia formulat Jaume II a la *Carta ordinationis et immunitatis* de l'Estudi.

En aquella Carta, signada com ha quedat apuntat el 2 de setembre de 1300, s'havia disposat que tots els estudiants foranis —això és, que no fossin de la ciutat de Lleida— dels dos Drets de l'Estudi procedirien a elegir anualment el Rector, els seus consiliaris o consellers i el bidell general. I que el Rector i els consiliaris tindrien sobre els doctors, mestres i estudiants les mateixes potestats de què disposaven en l'Estudi de Bolonya i en els altres Estudis Generals.

Doncs bé, sobre aquesta base operen les regles concretes per procedir a l'elecció del Rector que es formulen en el *Liber constitutionum et statutorum*. Tals regles estableixen en síntesi el següent:

Anualment, el Rector sortint havia de convocar tots els estudiants dels dos Drets —és a dir, de Dret Civil i Dret Canònic— a l'església de Sant Martí, per la vigília de la Purificació de Maria —l'1 de febrer—, els quals, una vegada oïda missa solemne, havien de procedir a elegir entre ells mateixos el nou Rector. I per evitar que hi hagués discòrdies distingeix diversos grups d'estudiants segons la «nació» de procedència i ordena que se segueixi fins a la perpetuïtat el torn següent entre ells: 1) El primer any és elegit Rector un estudiant procedent de les diòcesis de Lleida.⁵ 2) El segon any el Rector havia de ser elegit entre els estudiants procedents de les diòcesis de Saragossa i Sogorb. 3) El tercer, de les diòcesis d'Urgell, Vic i Girona. 4) El quart, d'Osca i Tarassona. 5) El cinquè, de València, Cartagena i Múrcia. 6) El sisè, un estudiant d'«altres regnes i terres d'Espanya» (*aliis regnis aut terris Yspaniae*), si de tals regnes o terres hi hagués estudiants.

Però no s'acaben allà les previsions sobre el torn en l'elecció del Rector. Els Estatuts van preveure també la possibilitat que hi hagués estudiants procedents de «nacions» situades més enllà dels Pirineus (*de ultra montannis nacionibus*) i sobre això estableix el següent: en primer lloc —any 7è—, que sigui elegit Rector entre els estudiants procedents de Narbona; després —any 8è—, entre els estudiants de Bascònia i d'altres nacions que hi ha més enllà fins a l'Oceà i fins als gals incloent-hi Provença; l'any 9è, de Gènova i d'altres nacions d'Itàlia fins a la mar Adriàtica, incloent-hi les illes adjacents; l'any 10è, de la Gàl·lia i Borgonya i altres províncies fins a arribar als alemanys (*Theutonicos*); l'any 11è, de la nació dels alemanys o d'altres nacions del nord fins a l'Oceà i els confins d'Europa (*ad Oceanum et fines Europa*), les quals «anomenem alemanyes en termes generals» (*sub Theutonicorum natione generaliter apellamus*), i, finalment, —any 12è—, de la nació anglesa i escocesa, o d'«altres gents de les illes de l'Oceà» (*aliarum gentium insularum Oceani*).⁶

5. S'ha d'entendre que en quedaven exclosos els estudiants de la ciutat de Lleida, ja que la *Carta ordinationis et immunitatis* els exclouïa expressament del col·lectiu d'electors al Rector.

6. Els Estatuts estableixen que si no hi havia persones d'alguna de les «nacions» considerades, passava el torn a la immediatament següent segons l'ordre previst. D'altra banda, preveïen també el supòsit d'empat de vots en l'elecció del Rector: decidia el vot del conseller de la «nació», a la qual corresponia exercir el rectorat l'any esmentat. Vegeu algunes indicacions sobre l'elecció i les funcions del Rector en els Estatuts ilderencs a B. Delgado, *El Cartulario*, pàg. 29-34.

La veritat és que em va sorprendre, i no poc, aquest plantejament normatiu al qual hem al·ludit fa un moment: aquest «claustre» tan cosmopolita previst pel legislador quadrava malament amb la idea que jo m'havia format —una mica apriorística— d'aquell centre universitari ilerdenc de l'edat mitjana com a centre de dimensions reduïdes i d'una irradiació geogràfica també reduïda. I en lloc d'això em trobava amb unes disposicions que semblen estar pensades per a alguna universitat contemporània que s'hagi especialitzat en el desplegament del programa Erasmus, o, fins i tot, per a aquests centres universitaris que als nostres dies té la Comunitat Europea com a centres oberts als estudiants procedents dels diferents països europeus.

Però el que sorprèn és el temps en què les disposicions esmentades se situen: fa gairebé set segles, quan no hi havia ni telèfon ni fax, el correu que hi havia no tenia gaire a veure amb el que avui coneixem com a tal⁷ i els únics mitjans de transport disponibles per terra eren la mateixa espadenya o alguna forma de «tracció animal». No cal dir que no existia res semblant a les actuals institucions europees i l'únic que cohesionava els europeus era la idea d'una pertinença comuna a l'Occident cristià, com també una comunicació entre tots facilitada per l'ús generalitzat del llatí com a llengua culta, els quals no devien ser vincles precisament dèbils davant de dades tals com el que representa una mobilitat estudiantesca tan gran com la que van preveure els estatuts ilerdencs.

I al costat de la sorpresa van sorgir, naturalment, els interrogants. Per què aquest tipus de sistema de l'elecció del Rector amb aquest peculiar torn rotatiu? Era una fórmula original o responia per contra a criteris generalitzats a l'època? Com va evolucionar posteriorment? Tals interrogants em van dur a fer algunes indagacions per obtenir les respostes corresponents.

Les respostes obtingudes són —com passa sempre, però potser més encara en una indagació de caràcter històric— només parcials i provisionals. Però sobre la base d'aquestes indagacions em proposo embastar algunes reflexions entorn del text al·ludit dels Estatuts de 1300 sobre l'elecció del Rector, text certament ple de matisos suggestius i que proporcionen algunes claus explicatives del projecte inicial de l'Estudi General de Lleida que van concebre els seus fundadors. I ho faig com a homenatge personal a aquell primer establiment universitari ilerdenc de l'època medieval —del qual som hereus els actuals universitaris de Lleida—, i també com a contribució a refrescar la «memòria històrica» de l'actual Universitat de Lleida, els primers anys de la segona etapa.

III

Com acabo d'apuntar, el text extractat resulta especialment il·lustratiu d'algunes característiques generals pròpies de l'Estudi General de Lleida, tal com va quedar configurat en els seus documents fundacionals. En el text esmentat apareixen, en

7. Em permeto subratllar en tot cas el fet que les Universitats medievals van ser pioneres en l'organització dels serveis postals. Està perfectament documentat, en efecte, que davant la inexistència d'un servei general de Correus, algunes Universitats com París, Bolonya o Salamanca van crear ja en l'època medieval els seus propis serveis postals que estaven a disposició dels estudiants que hi afluien (vegeu-ne algunes indicacions en el meu llibre *Régimen jurídico del Servicio de Correos*, INAP, Madrid, 1983, pàg. 34).

efecte, algunes dades que resulten especialment reveladores de l'empremta que es donava a la nova Universitat.

A) S'adopta clarament un model *corporatiu* en la configuració de la Universitat, la qual cosa encaixa perfectament amb el sistema gremial de l'època i és, fora d'això, comú a les Universitats medievals, que responen també al sistema corporatiu.⁸ El Govern de la Universitat s'encomanava a càrrecs de caràcter electiu, això és, a persones elegides pels qui formen part de la Universitat: fonamentalment el Rector, però també els consiliaris o consellers, que eren objecte d'elecció anual igual que el Rector.⁹ Aquest plantejament implica òbviament el caràcter *democràtic* o participatiu del funcionament de la Universitat i, d'altra banda, pressuposa l'existència d'un marge ampli d'*autonomia* o autogovern d'aquesta.

L'autonomia que s'atorga al nou Estudi General no és, tanmateix, absoluta, ja que els documents fundacionals van establir l'existència d'un *Canceller* de designació real i caràcter vitalici¹⁰ i, d'altra banda, encomanaven certes decisions a les autoritats del municipi de Lleida —entre les quals la de nomenar els professors de l'Estudi.¹¹

8. De fet, a l'edat mitjana el que avui coneixem per Universitat es denominava *Estudi General* i la paraula *universitas* s'utilitzava per al·ludir al conjunt de persones que s'integraven a l'Estudi (*universitas scholarium* o *universitas magistrorum et scholarium*), això és aproximadament el que avui denominem «comunitat universitària». Però el caràcter corporatiu dels Estudis Generals seria tan definitori d'aquests que a la llarga la mateixa expressió *universitas* s'imposaria finalment per al·ludir als centres d'ensenyament superior.

9. Els consellers ajudaven i assessoraven el Rector en l'exercici de les seves funcions. N'hi havia un per cada una de les nacions presents a l'Estudi.

10. El càrrec de Canceller de la Universitat, equivalent al Canceller de les Universitats de Castella, devia correspondre a un canonge de Lleida. La seva funció consistia a assistir als exàmens —juntament amb el Rector— i concedir els títols de l'Estudi als doctors i els mestres (vegeu sobre el cas l'apartat de *officio cancellarii* dels Estatuts). Sobre l'evolució d'aquest càrrec al llarg del temps i les seves relacions amb el Rector, vegeu E. Mut Remolà, *Un conflicto de competencias en el Estudio General de Lérida*, en el vol. de la col. «Miscel·lànea de Trabajos sobre el Estudio General de Lérida», I, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1949, pàg. 129 i ss.

11. La designació dels professors («doctors i mestres») a sou del Municipi corresponia en efecte, d'acord amb els Estatuts, a les autoritats de la ciutat, si bé es preveia que aquestes actuessin amb l'assessorament del Rector i dels seus consellers.

El tema del mode de designació dels professors o de provisió de les càtedres seria objecte, tanmateix, de no poques controvèrsies i experimentaria canvis al llarg del temps.

Així, l'any 1310 l'Ajuntament va arribar a un acord amb les autoritats eclesiàstiques en virtut del qual aquell cedia a l'Església la prerrogativa de proveir les càtedres durant 10 anys a canvi del compromís de finançar la meitat del sou dels professors. Però ja el 1313 el Rei Jaume II va establir que el nomenament de catedràtics tornés a ser competència dels paers —això és, dels consellers— (vegeu sobre això Josep Lladonosa i Pujol, *Història de Lleida*, I, Tàrraga, 1972, pàg. 426-428).

Amb la reforma de l'Estudi General de Lleida duta a terme pel Rei Martí l'Humà el 1399, la selecció de catedràtics es trasllada de l'esfera municipal —la *paeria*— a l'àmbit acadèmic, ja que a partir d'aleshores correspondrà a una comissió nomenada pel Rector i els seus consellers (sobre aquesta modificació, vegeu José Ramón Julià Viñamara, *El Estudio General de Lérida a finales del siglo XIV: las reformas de Mariña el Humano*, en el vol. de la col. «Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa», Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1992, pàg. 324 i ss., 339-340).

El sistema seria una altra vegada reformat el 1575 per una Cèdula signada per Felip II el 27 de juliol de l'any esmentat, en la qual s'establia la manera de procedir per a la provisió de càtedres a la Universitat de Lleida. A partir d'aleshores, les càtedres havien de guanyar-se per mitjà de concurs públic en una votació en la qual participaven tots els batxillers, i també els estudiants de la Facultat respectiva, sempre que haguessin cursat ja tres anys d'estudis (resulta sorprenent la manera de resoldre les situacions si hi havia empat en el nombre de vots: els dos candidats obtenien la plaça, però —les limitacions pressupos-

B) El text resulta en segon lloc clarament il·lustratiu del *caràcter obert* que es pretén donar a la nova Universitat dins d'un àmbit territorial molt ampli que inclou tot l'Occident europeu: el repàs que es fa del «mapa» europeu de l'època és realment molt complet i s'aproxima bastant als límits actuals de la Comunitat Europea.

Encara que després, com veurem, la realitat no arribés tan lluny com el legislador havia previst, no deixa de ser expressiu del tarannà amb què es va iniciar la nova Universitat, l'amplitud d'horitzó de la qual és realment admirable.¹² Amplitud que, fora d'això, connecta plenament amb l'esperit universalista que el rei Jaume II havia imprès a l'Estudi General de Lleida a la seva *Carta ordinationis et immunitatis*, el motiu de la qual l'originen els Estatuts. En tal carta, en efecte, es convocava a venir a l'Estudi els doctors, mestres i escolars de quasevol procedència, fins i tot de països enemics o en guerra amb el Rei, llevat que fossin persones «sospitoses»;¹³ tots quedaven invitats a la nova Universitat «com en un solemne banquet» (*velut ad solempnem convivium*).¹⁴

Observeu sobre el cas que l'enumeració de «nacions» que es fa s'inicia amb les més pròximes geogràficament —i també políticament—, però al capdavant totes s'equiparen, ja que tenen el mateix dret que les altres a entrar en el torn rotatori d'elecció del Rector, sempre que concorrin de fet a la Universitat gent de les procedències respectives.

C) En el text s'evidencia, d'altra banda, la importància que en la vertebració interna de la corporació universitària té l'organització dels seus membres en «nacions», expressió aquesta que aleshores cal entendre com a al·lusiva simplement al lloc de naixement o procedència, sense tota la càrrega de significats i implicacions que després —en el curs posterior de la història— ha tingut.

El torn rotatori en l'elecció del Rector adopta en efecte com a punt de partida la distribució dels estudiants en nacions, preveient-se fins a un màxim de dotze, de les quals sis són «ultramuntanes» —de més enllà dels Pirineus—. Però és també aquesta distribució en nacions la que s'adoptava com a base en l'elecció dels consiliaris o conse-

tàries resultaven aquí inflexibles— el sou que percebien tots dos quedava reduït a la meitat!). Es va incorporar d'aquesta manera a la Universitat de Lleida el sistema de *vos escolar* en la provisió de càtedres, fórmula que, segons explica Jacques Verger (*Les Universités au moyen âge*, PUF, París, 1973, pàg. 169-170) havia estat practicat al segle XIII a totes les Universitats europees que responien al model bolonyès, però tendiria a desaparèixer a partir de finals del segle XV —en benefici de la competència municipal sobre la matèria— i només va subsistir a les Universitats espanyoles.

12. Amb aquestes paraules comenta J. Villanueva el torn rotatori en l'elecció del Rector de la Universitat il·ludena: «*Tan vasto era el proyecto, y tan grandes esperanzas tenían de hacer un estudio que compitiese con los más célebres de Europa; y cierto que en parte no se engañaron*» (*Viage literario*, pàg. 34).

13. Fins i tot tals persones sospitoses —Ajo y Sainz de Zúñiga (*Historia de las Universidades Hispánicas*, pàg. 235) tradueix aquí «sospitosos» per «espies»— es beneficiaven de la protecció reial. El Rei els garantia el temps suficient per sortir de les seves terres amb totes les seves pertinences.

14. Aquests són els termes concrets amb els quals es formula la invitació:

«Has igitur immunitates et gratias vobis donamus, concedimus, intimamus et offerimus quoad praesens, vos ad idem studium velut ad solemne convivium liberaliter invitantes, firmam spem, fiduciamque tenentes, ad certam de liberalitate regia concepturi fiduciam, quod vos et idem studium, Deo auctore per quem vivimus et regnamus, amplioribus gratiis, libertatibus et indulgentiis honorare disponimus in futurum.»

Text la versió catalana del qual podria ser potser la següent:

«Així, doncs, en el moment present us donem, concedim i oferim immunitats i gràcies, alhora que us convidem generosament a aquest Estudi amb un solemne banquet; tenint ferma esperança i confiança, podeu confiar en la generositat règia que, per a vosaltres i per a l'Estudi, amb l'ajut de Déu, per qui vivim i regnem, se us concedirà en el futur gràcies, llibertats i indulgències més grans.»

llers: n'hi ha un per cada nació que elegeixen anualment els estudiants de cadascuna d'aquestes.¹⁵

D) Les cauteles que s'adopten per frenar qualsevol temptació d'orientació localista de la institució són certament dràstiques —avui ens semblarien sens dubte excessives—. Ni el Rector ni els consiliaris poden ser veïns de Lleida.¹⁶ I d'altra banda resulta que els estudiants de la ciutat seu de la Universitat no tenen ni tan sols dret a intervenir en la votació del Rector: no solament no són *elegibles* sinó que tampoc no tenen dret de vot —no són *electors*—, de manera que es pot dir que, en realitat, no formen part del «claustr» de la universitat.¹⁷ La qual cosa contrasta certament amb la circumstància que sigui el municipi de Lleida qui rebí la responsabilitat de proveir el finançament de la nova universitat.

E) No menys visible resulta, d'altra banda, en el text extractat el fet que la Universitat de Lleida neix dins d'una determinada unitat política, que no és altra que la Corona d'Aragó, sorgida com és sabut en el segle XII com a conseqüència de la fusió de les cases de Barcelona i Aragó realitzada a través del matrimoni del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV amb Peronella, filla de Ramir II *el Monjo* d'Aragó.

Fixeu-vos pel que fa al cas que les cinc «nacions» que s'esmentaven en primer lloc corresponen a diòcesis situades en territoris integrats a la Corona d'Aragó i que només en segon lloc i de manera conjunta s'al·ludeix a «altres regnes i terres d'Espanya» (*aliis regnis aut terris Yspaniae*). Expressió aquesta d'*Espanya* que en aquest context sembla que cal entendre com a denominació que comprèn tots els regnes cristians peninsulars, incloent-hi Portugal.¹⁸

En relació amb això, no es pot passar per alt quin és el fonament mateix de la decisió del Rei Jaume II d'ubicar a Lleida la primera Universitat que es crea a la Corona d'Aragó: la situació d'aquesta ciutat, gairebé en el punt intermedi dels seus territoris. En efecte, succeeix que en el document real en què es plasma formalment aquesta decisió —l'encapçalament del qual és *Designatio civitatis Illerdae pro studio generali regni Aragonum eligendo*, i que va ser signada, com vam notar, l'1 de setembre

15. Vegeu l'apartat *De electione consiliariorum* dels Estatuts.

16. Així s'estableix expressament a la *Carta ordinationis et immunitatis*. Aquesta exigència de «foraneïtat» no s'estableix, en canvi, per a altres càrrecs de la Universitat com el de Cancellier. Però torna a aparèixer en relació amb els *mercaders*, el nomenament dels quals corresponia al Rector i als seus consellers en nombre d'un o dos entre jueus i cristians per exercir de prestamistes dels estudiants, i que havien de ser de fora de Lleida i s'havien d'instal·lar a viure a la ciutat.

17. Tampoc no intervenen en l'elecció dels consiliaris, ja que els Estatuts es refereixen a un consiliari elegit pels estudiants de la diòcesi de Lleida, exclosa la ciutat.

18. Sobre les diferents accepcions en què el terme es va utilitzar a l'edat mitjana i la continuïtat de la idea d'Espanya durant el llarg període de la Reconquesta, vegeu l'important llibre de José Antonio Maravall, *El concepto de España en la Edad Media*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1964. Maravall hi subratlla la vinculació d'aquesta paraula amb l'empresa de la Reconquesta dura a terme pels regnes cristians peninsulars:

«Desde los primeros momentos hasta el final de la larga lucha sostenida por los reinos cristianos contra el señorío de los árabes en la Península, durante cerca de ocho siglos, la palabra España aparece ligada estrechamente, más aún, esencialmente a esa tan singular acción. En este aspecto, España designa en nuestra Edad Media el ámbito de una Reconquista y el objeto o término último de la misma. No es, pues, posible entender lo que España significa para los cristianos medievales sin aclararse esa conexión entre España y la empresa histórica que en ella se desenvuelve y que la postula como su propia meta.» (Vegeu aquesta idea formulada a *op. cit.*, pàg. 249, i desenvolupada a les pàg. següents.)

de 1300— s'al·ludeix expressament a les diferents raons que justifiquen la decisió. I entre elles s'inclouen, juntament amb dades que segons tots els indicis constitueixen simples compliments o frases amables del rei dirigits a la ciutat de Lleida —una cortesia del rei, podríem dir—,¹⁹ la qual cosa pot considerar-se la verdadera raó de la designació de Lleida: la seva al·ludida ubicació en una posició central en els territoris de la Corona d'Aragó.²⁰

Amb tot rigor es pot dir, per tant, que l'Estudi General de Lleida va néixer com la Universitat de la Corona d'Aragó. I això no sols perquè va ser la primera, sinó sobretot perquè la raó de la seva creació aquí no va ser altra que la posició geogràfica de Lleida, central dins de la unitat política que en aquella època aglutinava els regnes del nord-est peninsular i la seva projecció mediterrània. El propòsit inicial del Rei —d'altra banda— era que la Universitat de Lleida fos l'única dels seus regnes, ja que expressament va sancionar el monopoli dels estudis superiors a Lleida i la prohibició corresponent d'establir centres d'ensenyament superior en altres llocs de la Corona d'Aragó.²¹ Aquest monopoli duraria efectivament fins a l'any 1350, data en què començaria a esberlar-se com a conseqüència de l'autorització real de la creació d'Uni-

19. Entre aquests «motius» s'indica que es tracta d'un lloc fèrtil i ric en aliments, que la ciutat està «moderada per la temperància de l'aire» i envoltada d'aigües i rius cabalosos, com també «distingida per la noblesa dels seus ciutadans i adornada per un poble decent».

Sobre la bastant probable inautenticitat d'aquests motius, vegeu Bonaventura Delgado (*El Cartulario*, pàg. 21), que es refereix a aquests com a «*stópicas habituales en la literatura medieval cancelleresca*» i posa en relleu de quina manera consideracions semblants s'inclouen en documents fundacionals d'altres Universitats de l'època. En particular subratlla el paral·lelisme, ja apuntat al seu dia per H. Denifle, existent en aquest punt entre els documents fundacionals de la Universitat de Lleida i els de la Universitat de Nàpols, creada per Frederic II el 1224. I observa també que els «motius» al·ludits de la designació de Lleida no difereixen substancialment dels que el Rei Alfons X havia previst a *Las Partidas* com a dades a tenir en compte per emplaçar els Estudis.

En la Llei II del títol XXXI de la Partida Segona es pot llegir concretament sobre el cas el que segueix:

«De buen aire et de fermosas salidas debe seer la villa do quieren establecer el estudio, porque los maestros que muestran los saberes et los escolares que los aprenden vivan sanos, et en él puedan folgar et recebir placer a la tarde cuando se levantan cansados del estudio; et otrosí debe seer abundada de pan, et de vino et de buenas posadas en que puedan morar et pasar su tiempo sin grant costa.

»Et otrosí decimos que los cibdadanos de aquel logar do fuere fecho el estudio deben mucho bonrar et guardar los maestros et los escolares et todas sus cosas...»

Sobre el tractament del tema universitari que es conté en el text de *Las Partidas*, vegeu una exposició general a Alberto Jiménez, *Historia de la Universidad española*, Alianza Editorial, Madrid, 1971, pàg. 94 i ss. i una indagació sobre les fonts en què es van basar els redactors del text esmentat a Antonio García y García, *La enseñanza universitaria en Las Partidas*, «Revista de Historia del Derecho Europeo», 2 (1989-90), pàg. 107-118.

20. La referència a aquesta situació geogràfica s'inclou tant en el document *Designatio civitatis Ilerdae pro studio generali*, com també en la introducció de la *Carta ordinationis et immunitatis*. Cal notar sobre això que la finalitat a la qual respon la creació d'una Universitat a la Corona d'Aragó, segons declara el mateix Jaume II en el document *Designatio civitatis Ilerdae*, no era altra que la d'evitar la necessitat que els seus súbdits haguessin de sortir fora dels seus territoris per estudiar.

21. El privilegi d'exclusiva en els estudis universitaris a Lleida havia estat incorporat ja al document *Designatio civitatis Ilerdae* (1 de setembre de 1300). Allà el Rei Jaume II comminava els infractors d'aquest privilegi —ja fossin professors o estudiants— amb la pena de mil àrees, a més de la «ira i indignació» reals. Sobre el tema, hi tornaria el Rei en un altre document signat només quatre dies després —el 5 de setembre de 1300— dirigit específicament a prohibir l'establiment d'estudis universitaris en altres llocs de la Corona d'Aragó (*Prohibitio de erectione scholarum in terris Aragonum alibi proeter quam in Ilerda*, el text sobre el qual es pot trobar també a Villanueva, *op. cit.* pàg. 199).

versitats en altres ciutats de la Corona.²² Però va continuar essent invocat per Lleida durant molt temps en els seus conflictes amb altres ciutats que volien disposar també d'estudis universitaris.²³

F) Finalment, menor importància als efectes que aquí interessien té la dada de la primacia que els documents fundacionals de l'Estudi atorguen als estudis jurídics. Dada que resulta patent en el fet que els electors convocats per a l'elecció del Rector siguin només els estudiants dels «dos Drets» (Dret Canònic i Dret Civil).²⁴

Amb relació a tals estudis jurídics, hi ha un aspecte que convé subratllar i que ajuda a entendre l'internacionalisme del projecte que es concep: en aquella època no s'estudiaven a les universitats els aleshores incipients Drets «nacionals» (per exemple, el Dret castellà, català o aragonès), sinó que el contingut dels estudis jurídics de totes les Universitats europees era el mateix: el Dret comú romano-canònic. I així va passar també, no cal dir-ho, en el cas de la Universitat de Lleida.²⁵

Aquesta dada contribueix sens dubte a explicar l'alta mobilitat d'estudiants —i professors— en els estudis de Dret durant aquell període, i resulta d'altra banda determinant del fet que les Universitats es constituïssin en actius focus d'uropeïtzació de la cultura jurídica, i fins i tot del Dret mateix, mitjançant la seva decisiva contribució a la recepció d'aquest Dret comú en els diversos països europeus.

22. El privilegi de monopoli de l'ensenyament universitari de Lleida seria confirmat l'any 1311 pel mateix Jaume II, i de nou el 1328 per Alfons IV, però el 1350 Pere IV va procedir a fundar un Estudi General a Perpinyà a imatge i semblança del de Lleida, i un altre encara a Osca quatre anys més tard (vegeu per al cas B. Delgado, *El Cartulario*, pàg. 42-43).

23. Vegeu per al cas C. M. Ajo (*Historia de las Universidades*, I, pàg. 284 i 401-402), on s'al·ludeix a conflictes ocorreguts en els segles XIV i XV entre Lleida i altres ciutats de la Corona d'Aragó (Barcelona i Osca) en els quals és invocada per aquella el privilegi lleidatà d'exclusiva, privilegi que tornaria a ser confirmat pel Rei Ferran el Catòlic a Barcelona el 5 de novembre de 1481. També J. Lladonosa i Pujol (*L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1971, pàg. 51-56) s'ocupa de la rivalitat de Lleida amb Osca i altres ciutats de la Corona d'Aragó per raó de la Universitat, i de les vicissituds que va patir el privilegi d'exclusiva reconegut a favor de Lleida.

Per la seva banda, B. Delgado (*El Cartulario*, pàg. 44-45) es refereix a les pressions que des de Saragossa i Barcelona es van exercir sobre la Corona perquè traslladés l'Estudi General ilerdenc a les ciutats esmentades.

24. Aquesta primacia dels estudis de Dret en els documents fundacionals queda corroborada pel fet que els Estatuts prevegin l'organització dels estudis jurídics —a imitació de Bolonya— i no s'estableixin disposicions per al cas en relació amb altres estudis: igual que a Bolonya, en efecte, a partir del moment que s'al·ludeix explícitament com a «mare de les lleis» —*legum nutrix*—, s'exigeix haver cursat set anys d'estudis per obtenir el grau de mestre (*magisteriae dignitatis honorem*) en lleis, i cinc anys per obtenir el grau de mestre en canons, com també haver explicat trenta lliçons seguides ordinàries o extraordinàries de qualsevol llibre de Dret. O també es corrobora per la simple dada que les quantitats que els estudiants havien d'abonar als professors —les *colectas*— fossin més grans en Dret que en els altres estudis —Medicina, Lògica i Arts, i Gramàtica i Poètica— (vegeu les indicacions que proporciona B. Delgado sobre les previsions dels Estatuts en relació amb aquests temes a *El Cartulario*, pàg. 20 i 35).

25. Vegeu per al cas Francisco Tomás y Valiente, *Manual de Historia del Derecho Español*, Tecnos, Madrid, 1980, pàg. 199-200, on s'observa que els Drets «nacionals» no serien objecte d'estudi a les Universitats europees fins ben entrada l'edat moderna; fins aleshores l'objecte dels estudis estaria constituït pel *Corpus iuris civilis* i el *Corpus iuris canonici*. Per a més grans indicacions, vegeu Antonio García y García, *Estudios sobre la canonística portuguesa medieval*, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1976, en el capítol I del qual s'analiza el contingut i la metodologia dels estudis jurídics a les Universitats de Bolonya, Salamanca, Lisboa i Lleida (vegeu en particular pàg. 41 i ss.).

IV

Una vegada apuntades aquestes dades bàsiques que es dedueixen del text comentat, en el context que li proporciona el conjunt dels documents fundacionals de l'Estudi, és procedent preguntar-se en quina mesura els criteris dels Estatuts sobre elecció del Rector responen a unes idees originals o, per contra, obeeixen a plantejaments ja consolidats a les Universitats existents a l'època.

Doncs bé, una succinta consideració del context universitari del temps en què es dicten els Estatuts permet evidenciar que, sens perjudici de matisos i opcions peculiars, el cas ilerdenc s'adapta plenament als patrons universitaris de l'època, i en particular al model presentat per l'Estudi bolonyès, al qual es fa referència expressa tant a la *Carta ordinationis et immunitatis*, com en el text dels Estatuts. Vegem-ho:

A) L'organització de les Universitats sobre la base d'esquemes corporatius resulta, com és sabut, consubstancial a la Universitat medieval:²⁶ el sistema corporatiu presideix en efecte la configuració de les primeres Universitats europees a l'època medieval (Bolonya, París o Oxford), com també la de les Universitats espanyoles que van precedir la de Lleida, com és el cas de Salamanca.²⁷

Ara bé, hi ha aquí importants matisos diferencials entre el model representat per Bolonya i el cas de París, ja que en aquesta darrer, si bé la Universitat està integrada per professors i estudiants (*universitas magistrorum et scholarium*), de fet la primacia correspon als primers; en canvi, a Bolonya, la Universitat es concep com a *universitas scholarium* i els professors no formen part de la corporació universitària.²⁸ És sens dubte el fet que a l'Estudi de Lleida s'adoptés — igual que a les universitats castellanes de Salamanca o Valladolid — el model bolonyès el que explica la configuració del càrrec de rector com a càrrec objecte d'elecció per estudiants entre ells mateixos.²⁹

26. Vegeu sobre el tema Jacques Verger, *Les Universités au moyen âge*, pàg. 46 i ss.

27. Recordem la cèlebre caracterització que *Las Partidas* (degudes al Rei Alfons X el Savi de Castella) fan de la Universitat — o Estudi — com a «ayuntamiento de maestros e de escolares que es fecho en algún lugar con voluntad e entendimiento de aprender los saberes», en la qual queda reflectida clarament aquesta idea.

Sobre el tema del caràcter corporatiu de les Universitats medievals, vegeu les indicacions detallades que subministra José Antonio Tardío Pato en el seu llibre *El Derecho de las Universidades públicas españolas*, I, PPU, Barcelona, 1994, pàg. 259-289, on es posa en relleu el parentiu inicial de les Universitats amb el sistema dels gremis professionals. En el llibre esmentat es pot trobar també (pàg. 305 i ss.) una exposició general sobre les transformacions que van experimentar les Universitats espanyoles a l'edat moderna.

28. Sobre l'organització corporativa de la Universitat de Bolonya a l'edat mitjana, vegeu S. Stelling-Michaud, *L'Université de Bologne et la pénétration des Droits romain et canonique en Suisse aux XIII et XIV siècles*, Ginebra, 1995, pàg. 26 i ss., on se subratlla la dada que en el seu origen a Bolonya es van crear *societas* o associacions d'estudis amb un vincle contractual entre els estudiants i els professors respectius, *societas* que amb el temps van arribar a adquirir personalitat jurídica. La *universitas scholarium* naixeria per la fusió de les associacions preexistents en una organització comuna que comprendria només els estudiants: aquests van crear un front comú per defensar els seus interessos i privilegis davant els professors i davant el Municipi.

La diferenciació entre el model de París i el de Bolonya es pot veure a J. Verger, *Les Universités*, pàg. 48-49, el qual tanmateix subratlla algunes dades que relativitzen aquesta contraposició entre els dos models.

29. La durada anual del càrrec de Rector que s'adopta a Lleida procedeix també de Bolonya, ja que en efecte durava un any el mandat rectoral a la Universitat bolonyesa.

B) La vocació europeïsta o internacionalista és també un tret característic de les Universitats medievals i, especialment, de les més cèlebres (Bolonya o París).

Aquest internacionalisme de la Universitat medieval es projecta sobre la seva pròpia vertebració interna com a corporació, en la qual l'agrupació dels estudiants en «nacions» o col·lectius de persones de la mateixa procedència geogràfica té un paper certament capital.³⁰ Així passa en particular a Bolonya —model visible dels Estatuts ilerdenscs també en aquest punt—, on hi havia una pluralitat de nacions *ultramuntanes* —de més enllà dels Alps— i *cismuntanes* —d'aquesta banda de les muntanyes—, que constituïen peces o elements fonamentals a la vida de l'Estudi. No tan sols actuaven com a grups d'ajut mutu i protecció entre els seus membres, sinó que les fórmules de l'autogovern universitari descansaven en l'existència de tals grups «nacionals»: el càrrec de Rector corresponia en efecte per torn anual a cada un d'aquests grups i hi havia també un conseller per cadascuna de les nacions integrants de la Universitat, consellers que actuaven com a adjunts del rector.³¹

Amb relació al torn d'elecció del Rector a Bolonya se sap que fins a l'any 1265 funcionava un sistema de rotació quinzenal en què es tornaven les cinc nacions «originals» (Alemanya, Anglaterra, Provença, França i Espanya),³² però que aquell any va sorgir un conflicte entre les nacions en relació amb això que seria resolt per una comissió d'àrbitres designada a aquest efecte. Aquesta comissió va decidir establir un nou sistema de rotació, sistema que seria aplicat a partir d'aleshores i que s'incorpora-

30. Unes indicacions generals sobre el paper de les nacions a la Universitat medieval es poden veure a J. Verger, *Les Universités*, pàg. 50-51, on se subratlla, tanmateix, que l'existència dels grups nacionals no va estar generalitzada a totes les Universitats de l'època.

31. Com hem apuntat, els grups nacionals existien també en altres Universitats de l'època, però no en totes. Així, a París els estudiants s'agrupaven en 4 nacions (J. Verger, *Les Universités au moyen âge*, pàg. 50). A Salamanca existia una agrupació en dues nacions —castellans i lleonesos—, encara que no s'utilitzava la terminologia de «nacions», i el càrrec de Rector —també inspirat en el model bolonyès— es va exercir per torn de rotació anual entre castellans i lleonesos (vegeu per al cas A. M. Rodríguez Cruz, *El oficio de Rector en la Universidad de Salamanca y en las Universidades hispanoamericanas*, Ediciones Universidad de Salamanca, 1979, pàg. 48-49, on es posa en relleu com el més probable és que durant la segona meitat del segle XIII i gairebé tot el segle XIV els Rectors fossin dos —l'un pel Regne de Castella i l'altre pel de Lleó— i que aquest fos l'origen de la posterior alternança de castellans i lleonesos en el rectorat).

En canvi, a la Universitat de Lisboa-Coïmbra no va existir la diversitat de grups nacionals, perquè els estudiants provenien gairebé d'una de manera exclusiva del Regne de Portugal (vegeu per al cas Antonio García y García, *Aspectos de la Universidad portuguesa medieval*, en el vol. de la col. dirigida per J. Ijsewijn i J. Paquet, *The Universities in the late middle ages*, Leuven University Press, Lovaina, 1978, pàg. 133 i ss. 138).

32. S. Stelling-Michaud, *L'Université de Bologne*, pàg. 35, explica com el 1265 hi havia 13 nacions ultramuntanes —Alemanya, França (Illa de França), Espanya, Provença, Anglaterra, Picardia, Borgonya, Turena, Maine, Normandia, Catalunya, Hongria i Polònia—, però que, segons la seva importància numèrica i antiguitat, s'havia establert una mena de jerarquia en virtut de la qual les nacions més antigues, denominades «originals» —les que hem esmentat en el text— se subdividien en nacions «derivades» —les altres—. Vegeu també en aquesta obra (pàg. 33-35) algunes indicacions sobre el sorgiment històric dels grups nacionals a Bolonya, d'on s'explica en particular que les nacions més antigues —la germànica i l'anglesa— havien sorgit ja a finals del segle XII. I també en l'última part del segle XII van aparèixer singularitzats els primers grups «cismuntans» —els toscans i els llombards.

La dada que apunta J. Verger (*op. cit.*, pàg. 39) segons la qual els bolonyesos no formaven part de les nacions cismuntanes podria explicar potser l'exclusió dels veïns de Lleida de l'organització corporativa de la Universitat que s'adopta en els Estatuts ilerdenscs.

ria als estatuts bolonyesos de 1317-1347.³³ És possible que fos el coneixement d'aquesta experiència conflictiva el que va fer que els redactors dels Estatuts de Lleida es preocupessin per establir amb precisió el torn rotatiu del rectorat ilerdenc entre els 12 grups previstos —6 de la península Ibèrica i 6 de més enllà dels Pirineus.

C) El model bolonyès és també el que s'utilitza per perfilar els poders que corresponen al Rector en la vida acadèmica —tant sobre els estudiants, com també sobre els professors—, ja que en la *Carta ordinationis et immunitatis* el Rei atribueix al Rector i als seus consiliaris les mateixes potestats que en relació amb els doctors, mestres i escolars se'ls reconeixen «en l'Estudi de Bolonya i en els altres Estudis Generals». En particular se'ls atribueix, per vetllar pels interessos de l'Estudi (*ad commodum et utilitatem ipsius studii*), l'exercici de la potestat estatutària o reglamentària (poden *facere et ordinare statuta*), com també el de la potestat disciplinària (poden imposar penes i multes als doctors, mestres i estudiants), d'acord amb el que sigui usual en els altres Estudis Generals.³⁴

D) Hi ha, tanmateix, un aspecte en què la referència que es té en compte no és la de Bolonya sinó una altra Universitat: l'Estudi General de Tolosa, creat pel papat en la primera part del segle XIII. Es tracta, concretament, dels privilegis que s'atorguen al nou Estudi, en relació amb els quals els diversos documents fundacionals declaren que a l'Estudi General de Lleida li corresponen els mateixos «privilegis, gràcies i indulgències» que van ser concedits al seu dia a l'Estudi de Tolosa.³⁵ Aquesta referèn-

33. El conflicte s'havia plantejat entre la nació germànica, que tenia el suport de provençals, espanyols i anglesos, i les altres nacions. El sistema que van establir els àrbitres era també de rotació quinquennal, però una mica més complex que l'anterior perquè dividia les nacions en tres grups: en el primer hi havia França, Espanya, Provença i Anglaterra (4 nacions); en el segon, Picardia, Borgonya, Turena, Maine, Normandia, Catalunya, Hongria i Polònia (8 nacions), i en el tercer, únicament la nació germànica. El torn de Rector s'atribuïa de la manera següent: el primer any, al primer grup; el segon, al segon grup; i el tercer, una altra vegada al primer grup; el quart, al segon grup, i el cinquè, a la nació germànica (vegeu Stelling-Michaud, *L'Université de Bologne*, pàg. 35-36).

D'aquesta manera les nacions quedaven classificades en tres grups segons la seva importància numèrica: 1) la nació germànica —la més nombrosa—, que conservava el seu antic dret al càrrec de Rector un de cada cinc anys; 2) les nacions del primer grup, que tenien dues opcions cada cinc anys —per a quatre nacions—; 3) les del tercer grup, a les quals corresponien també dues opcions cada cinc anys, però per a un conjunt de vuit nacions.

34. Hi ha, per tant, un clar encadenament amb les previsions establertes en altres Universitats, la qual cosa significa, al capdavant, el reconeixement d'una classe de Dret comú acadèmic o universitari encapçalat per Bolonya, dins el marc del qual s'insereixen les normes fundacionals de l'Estatut ilerdenc.

35. La raó de la referència a l'Estudi de Tolosa en relació amb aquest tema és clara: es tracta d'una Universitat objecte de creació per les autoritats de l'època, i concretament per la Santa Seu, que li va atorgar una sèrie de privilegis en la seva fundació, a diferència dels casos de Bolonya, París o Oxford, que van sorgir d'una manera espontània en virtut del desenvolupament d'escoles preexistents (per a la contraposició entre Universitats «espontànies» i «creades», vegeu J. Verger, *op. cit.*, pàg. 41 i ss.).

L'Estudi General de Lleida va néixer com a Universitat creada pel Rei amb l'autorització prèvia del Papa, la qual cosa explica que en matèria de privilegis s'utilitzés la referència a una Universitat objecte de creació papal i no a la de Bolonya. En aquest sentit, interessa subratllar com, amb anterioritat als documents fundacionals de l'Estudi ilerdenc, el Rei Jaume II havia fet arribar a Roma la seva petició que se l'autoritzés a establir en els seus territoris una Universitat amb els mateixos privilegis que la de Tolosa, petició a la qual efectivament va accedir el papa Bonifaci VIII per burlla d'1 d'abril de l'any 1300 (vegeu aquestes dades a C. M. Ajo, *Historia de las Universidades*, pàg. 213; aquest autor entén que la raó d'aquesta petició no era altra que el fet que Tolosa era el centre al qual anaven la majoria dels estudiants de la Corona, cosa que hauria continuat passant si no s'haguessin atorgat els mateixos privilegis a l'Estudi ilerdenc).

cia general en matèria de privilegis es completa, fora d'això, amb una llarga i detallada relació d'immunitats i privilegis atorgats pel Rei Jaume II als mestres i escolars que vinguessin a l'Estudi ilerdenc, i que es formulen especialment en la *Carta immunitatis et ordinationis*.³⁶

No es pot posar en dubte, per tant, davant del que hem exposat, l'asserció amb la qual iniciàvem el present apartat sobre la configuració inicial de la Universitat de Lleida d'acord amb els patrons universitaris de l'època: vinculada al que podem considerar primera generació d'Universitats europees —Jacques Verger parla d'una quinzena d'Universitats existents a Europa cap al 1300—, l'Estudi General de Lleida respon plenament a les pautes universitàries que s'havien anat consolidant a Europa al llarg del segle XIII, i, en particular, com ha quedat subratllat, al model bolonyès, sens dubte el més ben conegut i el més influent en aquell temps a Espanya.³⁷

La Carta fundacional i els estatuts ilerdencs formen un conjunt normatiu la importància del qual ha estat especialment realçada pels estudiosos d'Història de les Universitats, tant per la seva antiguitat,³⁸ com per la seva qualitat i bellesa.³⁹ Es pot

Sobre el mode de sorgiment de les Universitats espanyoles medievals, totes de creació real, vegeu J. A. Tardío Pato, *El Derecho de las Universidades*, I, pàg. 289-292.

36. El prestigiós estudiós de les Universitats medievals europees, Heinrich Denifle, va subratllar amb particular èmfasi la importància d'aquesta carta de privilegis en el seu llibre *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, publicat a Berlín el 1885. El seu parer sobre aquest document, al qual es va referir com a «Magna Carta» de la Universitat, s'expressava concretament en termes tan contundents com els que segueixen:

«Cap Rei espanyol no ha concedit mai una carta de privilegis tan detallada a una Universitat. No hi ha cap constitució d'Universitat en el segle XIII que s'hi pugui comparar; en el segle XIV només la iguala la carta de Rodolf per a la Universitat de Viena.»

A la qual cosa afegia a continuació que la generositat real en l'atorgament de privilegis a la Universitat de Lleida evidència el gran respecte que Jaume II sentia per la ciència i el seu gran interès per disposar en el seu regne d'un centre científic. (Vegeu una traducció del capítol del seu llibre dedicat a l'Estudi General de Lleida en el vol. de la col. «Miscelánea de Trabajos», I, ja esmentat, pàg. 121 i ss., on apareix publicat sota el títol de *Notas sobre el Estudio General de Lérida*.)

Algunes explicacions sobre el contingut dels diferents privilegis que el Rei va atorgar a l'Estudi ilerdenc es poden veure a J. Villanueva, *Viage literario*, pàg. 29-31, i a B. Delgado, *El Cartulario*, pàg. 22-26.

37. Sobre el flux d'estudiants a Bolonya en aquella època i el paper que els juristes allà formats van tenir en la recepció del Dret comú romano-canònic a la península Ibèrica, vegeu F. Tomás y Valiente, *Manual de Historia del Derecho Español*, pàg. 198-200, i A. García y García, *Estudios sobre la canonística portuguesa medieval*, pàg. 69-79.

38. Per ponderar degudament aquesta antiguitat s'ha de subratllar el fet que en relació amb Universitats tan antigues com Bolonya, París, Salamanca o Lisboa —que van precedir Lleida— no es disposa d'uns Estatuts tan complets com els de Lleida, que van ser anteriors a aquests últims (vegeu sobre el cas J. Verger, *Las Universités*, pàg. 48, i Antonio García y García, *Estudios sobre la canonística portuguesa medieval*, Fundació Universitaria Española, Madrid, 1976, pàg. 25-26).

39. L'opinió de H. Denifle, com a reconegut especialista en la matèria, resulta aquí especialment autoritzada: els Estatuts ilerdencs «són dels més antics i més bells que tenim», raó per la qual es plany que a Alemanya haguessin passar desapercibuts —recordem que escriu a finals del segle XIX, el 1885— (vegeu les seves *Notas sobre el Estudio General de Lérida*, ja esmentat, pàg. 126).

Més modernament, A. García y García observa que els Estatuts de Lleida «representen els Estatuts universitaris més complets a Europa per a aquestes dades» (*Estudios sobre la canonística portuguesa medieval*, op. cit., pàg. 26).

Una opinió anàloga suscita en C. M. Ajo el document de designació de Lleida com a seu universitària d'l 1 de setembre de 1300: «el document més exacte, complet, interessant i oficial sobre un centre d'ensenyament al segle XIII» (*Historia*, op. cit., pàg. 214).

dir, de fet, que ofereixen un exemple modèlic de «constitució» d'una Universitat medieval, un text especialment il·lustratiu i representatiu del que va ser aquella Universitat.

V

Però què va passar en realitat? Fins a quin punt va arribar a ser efectiva aquesta organització en «nacions» que havien previst els Estatuts, i el torn corresponent en l'elecció del Rector, i en quins termes va evolucionar?

Les dades que es poden obtenir sobre la realitat de l'ofici de Rector en l'Estudi ilerdenc al segle XIV porten a suposar que aquest torn entre «nacions» —que havia previst fins a un màxim de dotze— no va arribar a aplicar-se tal com havia estat establert, sinó que el que de fet va tenir lloc és una alternança de l'existència de la qual no hi ha constància, si més no des de mitjan segle.⁴⁰ La qual cosa revela una clara empremta catalano-aragonesa de la Universitat⁴¹ i mena a suposar que la presència d'estudiants d'altres procedències no va arribar a tenir prou entitat per determinar-ne l'entrada en el torn formalment establert pels estatuts.

Ara bé, l'evolució posterior va introduir una modificació important en relació amb aquesta alternança inicial de la qual cal deixar constància. Els valencians van pretendre entrar en el torn establert per al càrrec de rector —segons indica Villanueva— a partir del 1350, per a la qual cosa, certament, no els mancaven raons,⁴² entre les quals hi havia en primer lloc el seu dret a això, segons les previsions dels estatuts. Però van trigar molt temps a aconseguir-ho, ja que no va ser fins ben entrat el segle XV quan el Rei Alfons V d'Aragó va manar que els valencians participessin, juntament amb catalans i aragonesos, en el torn establert per a l'ofici de Rector a l'Estudi ilerdenc,⁴³ amb la qual cosa es va establir a partir d'aleshores un torn entre catalans, aragonesos i valencians. Torn que, com tindrem ocasió de subratllar, es mantindria durant un temps llarg.

Amb això es va arribar a adoptar un criteri tripartit o trimembre en l'organització de l'Estudi, en el qual participaven els tres regnes peninsulars de la Corona d'Aragó.

40. Així ho posa de manifest Villanueva (*Viage literario*, pàg. 40-41):

«A pesar del estatuto y turno fijado en la elección del rector, hallamos que á mitad del siglo XIV ya estava vinculado este oficio á la alternativa de Catalanes y Aragoneses: sea de prepotencia, ó de la mayor copia de estudiantes de ambas procedencias, en cuya línea divisoria está esta ciudad.»

41. La dada mateixa, abans recordada, que en la redacció dels Estatuts ilerdencs participessin un jurista de Lleida (Bernat Bonet) i el Rector de l'església de Tamarit (vila aragonesa pertanyent a la diòcesi de Lleida) resulta significativa en aquest sentit.

42. A aquestes raons es refereix Villanueva en explicar (*Viage literario*, pàg. 41) que els valencians pretenien entrar en el torn:

«Ya sea por el número crecido de naturales de aquél país que cursaban aquí, ya por la memoria reciente de haber ilustrado estas escuelas San Vicente Ferrer, ó la presencia y crédito de Alfonso de Borja, y sobre todo la equidad que pedía que no fuese excluido reino tan principal de esta corona, ya finalmente por el lugar que daba á ello el antiguo estatuto confirmado por Reyes y Papas, y no abrogado por leyes contrarias.»

43. Vegeu Villanueva (*op. cit.*, pàg. 41), el qual dubta sobre la data precisa en què es va produir aquesta decisió, però addueix dades que li permetrien suposar que era anterior a 1421. J. R. Julià Viñamata (*El Estudio General de Lérida*, pàg. 339) esmenta un treball de R. Gaya Massot (*Los valencianos en el Estudio General de Lérida*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, València, 1950), en què l'accés dels valencians al rectorat de Lleida se situa l'any 1419.

criteri al qual s'havia adaptat també la configuració del Consell de la Universitat, òrgan integrat pels consellers elegits per les diferents «nacions» que, com es recordarà, havien estat establerts l'any 1300 pels Estatuts.⁴⁴

Sobre la base d'aquestes dades es pot dir que en els segles XIV i XV l'Estudi ilerdenc va adoptar una estructura «inter-nacional» en el sentit dels Estatuts —ja que hi va haver en efecte diverses «nacions» que van tenir un paper decisiu en la seva configuració interna—, però de fet la realitat es va distanciar força de les previsions estatutàries inicials. Distanciament que es va donar en un doble pla:

A) La projecció geogràfica de la Universitat no va ser ni de bon tros tan àmplia com s'havia previst, sinó que va arribar a tenir un abast que, des d'una perspectiva europea, cal considerar com a «regional». La qual cosa, fora d'això, no resulta privatiu de l'Estudi ilerdenc, sinó que és una nota generalitzable a l'evolució de les diverses Universitats europees durant aquesta època —segles XIV i XV—; època marcada per la «regionalització» de l'àmbit de reclutament de l'alumnat de les Universitats, fins i tot en el cas d'aquelles —com París o Bolonya— que havien tingut una projecció internacional més gran.⁴⁵

B) D'altra banda, resulta que l'estructura tripartida adoptada no respon pròpiament als col·lectius o a les nacions previstos en els Estatuts —cinc grups diferents

44. Recordem com, en efecte, els Estatuts havien previst l'existència d'un conseller per cadascuna de les «nacions» que s'hi preveïen.

En canvi, en virtut de les reformes introduïdes pel Rei Martí l'Humà el 1399, es distingirà entre un Consell Particular i un Consell General. El primer estarà integrat per 9 membres que hauran de ser *batxillers* (3 en decrets, 3 en lleis i 3 en medicina i arts), i s'exigiran que 3 siguin aragonesos, 3 catalans i 3 valencians, encara que no es tancava la possibilitat que hi accedissin 3 batxillers d'altres nacions si el nombre d'estudiants procedents d'aquestes ho justificava (vegeu sobre això J. R. Julià Viñamata, *El Estudio General de Lérida a finals del segle XIV: las reformas de Martín el Humano*, op. cit., pàg. 338-339).

A propòsit d'això, aquesta composició del Consell Particular de la Universitat de Lleida no deixa de recordar el Compromís de Casp que va tenir lloc uns anys més tard (1412) per arribar a una solució pactada en la qüestió successòria plantejada en la Corona d'Aragó després de la mort del Rei Martí l'Humà: en aquesta cèlebre reunió —admirable exemple històric de solució pacífica i civilitzada d'un problema dinàstic— van participar també 3 compromisaris aragonesos, 3 de catalans i 3 de valencians.

45. Sobre el fenomen generalitzat de «regionalització» de les Universitats al final de l'edat mitjana, vegeu J. Verger, *Las Universités*, pàg. 145-147, on s'expliquen les diferents causes que va tenir aquesta tendència —entre les quals inclou la mateixa multiplicació de centres universitaris que es va produir com a conseqüència de la creació de moltes Universitats noves—. En relació amb la qüestió, recull el parer de Pearl Kibre segons el qual el declinament del sistema de nacions a les Universitats al final de l'edat mitjana és un indicador molt clar de la transformació que en aquest punt van experimentar aquestes.

Verger observa, d'altra banda (op. cit., pàg. 167-171), com durant aquest període es donarà un procés de progressiva pèrdua d'autonomia de les Universitats en virtut del qual el que eren corporacions autònomes dotades de dinamisme i vida pròpia passarien a convertir-se en centres de formació professional al servei dels Estats. Fenomen aquest que, a parer seu, no està desvinculat de la regionalització del seu àmbit de projecció:

«El desig d'autonomia de les Universitats del segle XIII, la seva cohesió interna, procedia, en part almenys, del sentiment de desarrelament de molts dels seus membres. Els estudis universitaris eren una aventura no solament intel·lectual, sinó també física. Separats del seu país i del seu entorn, freqüentment durant molt de temps, professors i estudiants esperaven que la Universitat fos l'*Alma Mater* que els proporcionés tot. Al final de l'edat mitjana, per contra, alguns anys d'estudis a la ciutat pròxima no eren viscuts com un tall excepcional en una vida; tals anys només tenien l'objecte de servir com a preparació per a un ofici tan ràpid com es pugui i amb les mínimes despeses possibles. La consciència de pertànyer a un mitjà específic s'ha fet fonèdica i les solidaritats familiars, professionals i socials continuaven acaparant l'estudiant, també durant el període dels seus estudis.»

provinents dels territoris integrats en la monarquia catalano-aragonesa—⁴⁶ sinó a la mateixa estructura política de la Corona d'Aragó, en què, com és ben sabut, es van integrar diferents *regnes* o països que van mantenir la seva individualitat —el seu Dret i les institucions pròpies—. Amb això, la configuració interna que va adoptar la Universitat de Lleida va expressar perfectament aquesta peculiar estructura institucional de la Corona d'Aragó. Una estructura institucional plural o «composta», capaç d'integrar mantenint la identitat de cada un dels membres, avui revalorada sens dubte des de la perspectiva de l'Estat autonòmic o descentralitzat en el qual vivim implantat a partir de la Constitució de 1978.

Fora d'això, em sembla important subratllar que aquest torn trianual establert pel Rei Alfons V entre catalans, aragonesos i valencians es mantindria durant un llarg espai de temps. Sens dubte, fins ben entrat el segle XVII, la qual cosa significa que va continuar existint una vegada produïda la incorporació dels regnes de la Corona d'Aragó a una única Monarquia espanyola.

Així resulta, en efecte, d'un document procedent de l'arxiu de l'antiga Universitat i publicat fa uns quants anys, en el qual s'inclou la relació de tots els Rectors que van exercir el càrrec entre el 1607 i el 1624, i de la «nació» de procedència respectiva —es continua emprant aquesta terminologia— per la qual cobrien el torn corresponent.⁴⁷ S'hi pot constatar que en aquella època el torn de rotació anual entre catalans, aragonesos i valencians es continuava respectant escrupolosament.⁴⁸ I, d'altra banda, podem suposar que aquest torn trianual es va continuar aplicant amb posterioritat de la mateixa manera, ja que el 1662 es va dictar una disposició reial en virtut de la qual es flexibilitzaven els termes en els quals aquest s'havia de practicar: a falta d'aragones es podia elegir a partir d'aleshores un navarrès o portuguès, a falta de català un mallorquí, i a falta de valencià un castellà.⁴⁹

L'alternança de catalans, aragonesos i valencians en el rectorat ilerrenc es va convertir així en una persistent prolongació d'aquest tarannà —que avui qualificaríem com a *federal*— que va caracteritzar la unitat política que catalans i aragonesos van

46. Recordem que aquests cinc grups previstos en els Estatuts eren els següents: 1) diòcesis de Barcelona, Tarragona, Mallorca, Tortosa i Lleida; 2) Saragossa i Sogorb; 3) Urgell, Vic i Girona; 4) Osca i Tarassona i 5) València, Cartagena i Múrcia.

47. Es tracta del document *Matriculatio legistarum universitatis generalis studii ilerdensis (1607-1624)*, amb *Introducción y notas a la transcripción del manuscrito* per Antonio Hernández Palmes, en el vol. de la col. «Miscelánea de Trabajos sobre el Estudio General de Lérida», II, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1950, pàg. 69 i ss.

Amb relació a aquest Llibre de matrícula, A. Hernández apunta la hipòtesi que es tractés d'un document procedent de l'arxiu al seu moment existent a l'antiga Universitat de Lleida, arxiu els llibres i documents del qual es devien dispersar en suprimir-se la Universitat. Alguns d'aquests documents van ser traslladats a la Universitat de Cervera, i més tard a la de Barcelona, d'altres als arxius Capítular i Municipal de Lleida, i altres van anar a parar a mans particulars. Entre aquests darrers es devia trobar, continua indicant Hernández Palmes, el document *Matriculatio legistarum*, que va arribar a les seves mans a través de diverses generacions que el van conservar a les seves biblioteques.

48. Encara que l'origen geogràfic dels estudiants era ja aleshores predominantment català: dels estudiants que figuren a l'esmentat Llibre de matrícula 297 eren catalans, davant de 35 de valencians i 26 d'aragonesos (a més, 30 eren procedents del Rosselló i la Cerdanya, 3 navarresos, 1 castellà, 1 cors i 155 la procedència dels quals no hi consta). Vegeu *Matriculatio legistarum*, pàg. 79.

49. Es tracta d'una disposició expedida pel Rei el 12 de maig de 1662 de la qual dóna compte J. Villanueva en el seu *Viage literario*, pàg. 47-48. A partir d'aleshores, per tant, va continuar existint el torn trianual, però amb algunes possibilitats de «suplència» en els termes especificats en el text.

crear al segle XII; una prolongació que es mantindria com a testimoni viu d'aquest tarannà durant una bona part de l'edat moderna, probablement fins al moment mateix de la supressió de la Universitat el 1717.

VI

Acabo ja aquest breu apunt històric.

No hi ha dubte que sempre és important conèixer les pròpies arrels. Però més encara si, com és el cas de la nostra Universitat, ha tornat a la vida després d'un llarg parèntesi (1717-1991),⁵⁰ que va fer perdre del tot la continuïtat de la institució, i s'està una altra vegada en una fase de reinici o refundació. I més també si, com és el cas, es disposa d'uns antecedents tan antics⁵¹ i il·lustres i, alhora, tan ben documentats,⁵² i crec que en les notes presents han quedat apuntades dades prou eloqüents sobre això.

Fa alguns mesos, l'actual Rector de la Universitat em va demanar un informe jurídic sobre la possibilitat que un estranger fos contractat com a personal laboral de l'Administració Universitària —personal d'administració i serveis—, cosa que a parer dels serveis de personal de la Universitat no resultava legalment admissible. Recordo que a l'informe que vaig escriure a propòsit d'aquesta consulta, raonava naturalment sobre la base de la normativa vigent aplicable al cas —de la qual no es desprèn l'exigència de la nacionalitat espanyola per accedir a places de *personal laboral* al servei de les Administracions Públiques— i acabava dient que havia de tenir en compte també com a dada afegida aquest internacionalisme que «per tradició i per vocació» caracteritza les Universitats.⁵³ La veritat és que quan vaig escriure això, ho vaig fer sobre la base de la idea genèrica que tots tenim de la institució, però no sospitava fins a quin punt aquest esperit internacionalista —que no coneix fronteres— havia estat en el centre mateix del projecte fundacional amb què es va posar en marxa la Universitat ilerdenca a finals del segle XIII. Ara podria dir el que vaig dir aleshores amb molt més èmfasi.

Als nostres dies, aquest internacionalisme està reconegut d'una manera explícita en la *Carta Magna de les universitats europees* aprovada a Bolonya el setembre de 1988

50. El parèntesi es redueix una mica si es té en compte que la recuperació dels estudis universitaris es va iniciar a Lleida el 1968. Però fins i tot comptant amb això, la interrupció supera el llarg espai dels dos segles i mig.

51. Tinguem en compte, per exemple, que les primeres Universitats alemanyes daten de finals del segle XIV (la de Heidelberg va ser fundada el 1385, i la de Colònia el 1388). En un entorn geogràfic més pròxim, convé recordar que la Universitat de València es va fundar el 1499, la de Barcelona el 1533, i la de Saragossa, creada formalment per Carles I el 1542, només a partir de 1583 incitaria realment el seu camí.

52. H. Denifle (*Notas sobre el Estudio General de Lérida, op. cit.*, pàg. 125) és categòric sobre el cas: «en lo que se refiere a su fundación no hay ninguna Universidad española de la que estemos tan bien informados, como la de Lérida». Com és obvi, es refereix a les Universitats medievals fins al 1400 —*Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*— publicat a Berlín el 1885).

53. No es tractava d'un ciutadà procedent d'algun dels països de la Unió Europea, raó per la qual la qüestió no quedava emmarcada dins dels nous aires que han introduït en la matèria el principi de lliure circulació de treballadors del Dret comunitari i la seva projecció en la Llei 17/1993, de 23 de desembre, sobre l'accés a determinats sectors de la funció pública dels nacionals dels altres Estats membres de la Comunitat Europea.

amb motiu de la celebració del novè centenari de la seva Universitat, la més antiga de totes.⁵⁴ En aquest text s'afirma, en efecte, que:

«La Universitat, dipositària de la tradició de l'humanisme europeu, però amb la constant preocupació d'assolir un saber universal, ignora tota frontera geogràfica o política per assumir la seva missió i afirma la imperiosa necessitat del coneixement recíproc i de la interacció de les cultures.»

A la qual cosa, una mica més endavant, s'afegeix el següent:

«Per això — tornant als seus orígens — les Universitats fomenten la mobilitat dels professors i dels estudiants en matèria de *status*, de títols, d'exàmens (mantenint tanmateix els diplomes nacionals) i de concessió de beques, i constitueixen l'instrument essencial per garantir l'exercici de la seva missió contemporània.»

Crec que quan avui els universitaris de Lleida llegim aquestes afirmacions, que són sens dubte expressió de la identitat de la institució universitària, ho podem fer no com uns nounats, sinó, per contra, amb el legítim orgull — que porta també la càrrega corresponent de compromisos — d'algú que participa d'aquesta identitat des d'un temps molt llunyà. Des d'aquell moment, del qual aviat es complirà el 700 aniversari, en què els fundadors de l'Estudi ilerdenc van preveure que hi tinguessin seient estudiants procedents dels diversos països d'Europa.

54. La Carta es pot trobar publicada a la *Revista de Administración Pública* núm. 118 (1989), pàg. 469 i ss., amb una nota introductòria del professor Lorenzo Martín-Retortillo, el qual la inclou també com a apèndix al seu llibre *A vueltas con la Universidad*, Madrid, Civitas, 1990, pàg. 203 i ss.